

IN

Grens / Frontière 1713–2013

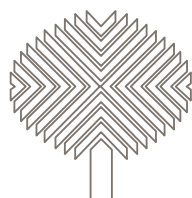

Grens

1713 / 2013

Frontière

GRENS — 2

Buurlanden

HERMAN LEENDERS

Uit: Herman Leenders, *Dat is wij*,
De Arbeiderspers, Amsterdam, 2013.

— FRONTIÈRE

We liggen als buurlanden

Naast elkaar

Jij exotisch buitenland

Ik leeg en bars binnenland

Met eigen vlaggen en gebruiken

Wetten en grenzen

Die we overschrijden

Hartstochtelijk verdedigen

Met douanes en taksen

En bij diplomatieke incidenten

Bloemen, nutteloze geschenken

We hadden schepen kunnen zijn

Maar we zijn buurlanden

Grens

1713/2013

Frontière

2 *Buurlanden*

HERMAN LEENDERS

6 **Grensgeval**

LUC DEVOLDERE

8 *Wat maakt toch dat we zo van een grens kunnen houden?*

JACQUES DARRAS

10 **De Vrede van Utrecht** (1713)

Een akkoord met duurzame gevolgen

LUDO MILIS

22 **Meester Utrecht**

DAVIDE LONGO

34 **De essentie van België.**

De Taalgrens

GEERT VAN ISTENDAEL

42 *De muur verbiedt en de grens regelt...*

RÉGIS DEBRAY

44 **Schreven op teer vel**

ANNE PROVOOST

52 **De grens: een mentaal geraamte**

MICHEL QUINT

59 *Een levend wezen kan zich vormen...*

RÉGIS DEBRAY

60 **Het zichtbare en het onzichtbare.**

Een voettocht naar Steenvoorde

LUUK GRUWEZ

68 **Een toegesflijke grens**

ANNIE DEGROOTE

76 *Citoyen de la frontière*

JOZEF DELEU

78 **Op de grens geboren**

MICHIEL HENDRYCKX

86 *Mister Michel Michel*

MARGUERITE YOURCENAR

88 **Notities van
een grensganger**

LUC DEVOLDERE

103 *Het is niet omdat
het nuttig is...*

RÉGIS DEBRAY

104 **Risquons-Tout**

Alleen voor durvers

WIM CHIELENS

116 **Wervik**

Een gespleten stad

WIM CHIELENS

127 *Niets onthult beter...*

RÉGIS DEBRAY

128 **Abele**

Verstild tussen de plooiën

WIM CHIELENS

142 **Vijfhonderd zotte meters**

WIM CHIELENS

154 **De Panne–Bray–Dunes**

Een brede streep in het zand

WIM CHIELENS

165 *Hoeder van het eigen karakter...*

RÉGIS DEBRAY

**Germania, Romania
en belgitude.**

166 Grenzen en grensgevallen

JOEP LEERSSEN

174 *Jij houdt in het
bijzonder van de grens...*

JACQUES DARRAS

Grens —

Grenzen sluiten af, ze sluiten op en ze sluiten uit. Ze beperken en houden ons dom. Tot zover de mantra van het valse kosmopolitisme. En als het nu eens zo was dat alle grenzen contingent zijn: ze liggen waar ze liggen, maar hadden ook op een andere manier kunnen worden getrokken. Wie ze altijd ter discussie stelt en eraan wil morrelen, opent de doos van Pandora. Grenzen beperken inderdaad, maar juist in die zin dat ze bepalen wat men is en niet is. Ze maken het andere mogelijk. En is het niet de paradox van grenzen dat je ze moet aanvaarden als je ze wilt overstijgen?

Dit boek wil het over grenzen hebben, en vertrekt daarbij van één concrete grens, die tussen Vlaanderen, België en Frankrijk.

Ik schrijf dit in Rekkem, omdat daar de kantoren van *Ons Erfdeel* vzw zijn gevestigd, de culturele instelling die dit boek uitgeeft. Ik zie Frankrijk op enkele meters van mijn raam liggen. Wij werken op de grens. Ze is altijd aanwezig in de achtergrond. We zijn, met permissie gezegd, ervaringsdeskundigen geworden in grensverkeer en grensgevallen. Dat was al een voldoende reden om dit boek te maken.

Maar er zijn er andere.

In 2017 is het driehonderd jaar geleden dat de Vrede van Utrecht werd afgekondigd. In dit Europese vredesverdrag werd een einde gemaakt aan een eeuw onafgebroken oorlogvoering op het oude continent. De basis werd ook gelegd voor een nieuwe machtsverdeling. Spanje verloor zijn wereldmacht ten voordele van Engeland. Frankrijk consolideerde zijn overwinningen aan zijn noordgrens. De Nederlandse republiek stond erbij en keek ernaar.

De feitelijke grens tussen het Franse Koninkrijk en de Zuidelijke Nederlanden, die in 1713 de Oostenrijkse Nederlanden zouden worden, werd vastgelegd. Die grens zou sindsdien nog nauwelijks veranderen. Vandaag blijft het de grens tussen België en Frankrijk, tussen Vlaanderen en Frankrijk, en, in dat Vlaanderen waar ik dit schrijf, tussen het Nederlands en het Frans.

We vroegen aan enkele schrijvers om zich te buigen over de grens in hun leven en schrijven.

Anne Provoost en Luuk Gruwez, Michel Quint en Annie Degroote groeiden op in de schaduw van de Frans-Belgische grens in West-Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Maar ook andere schrijvers, levende en dode, krassen, schrappen en schrapen aan hun grens.

We stuurden grensgangers op pad. Ze reisden langs de grens, van Moeskroen tot de Noordzee. Fotografen als Michiel Hendryckx, Stephan Vanfleteren en Michaël Depestele legden de materiële restanten van die grens vast. Van grensstenen tot douanekantoren, dingen die aan die grens, de “Schreve”, zijn blijven hangen.

Ook de taalgrens, vijftig jaar geleden in 1963 als een lijn in België neergelaten, wordt in dit boek opgeroepen. Ze botst in Rekkem/Moeskroen op de staatsgrens. Ze heeft voor pacificatie en stabiliteit in België gezorgd.

En tot slot komt de grens tussen de Latijnse (“Romania”) en Germaanse (“Germania”) wereld in dit boek aan bod. Een grens in ons hoofd? Of toch niet? Vormen de Zuidelijke Nederlanden, zeg maar België, een overgangsgedebied tussen beiden?

Wij hebben, aan deze grens, besloten grenzen te koesteren én er ons aan te schuren. Laat er ons vooral mee leren omgaan. In Europa hebben we overigens geen andere keus.

LUC DEVOLDERE

— geval

Wat maakt toch dat we zo van een grens kunnen houden?

Wat maakt toch dat we zo van een grens kunnen houden?

Vanwaar die rilling op het ogenblik dat we haar oversteken?

Zoals wanneer het ogenblik komt om de liefdesdaad te voltooien.

Zoals wanneer je de lucht diep in je borst vasthoudt om de emoties van die twee lijven in je op te nemen.

Zoals wanneer je je hoffelijk verwijdert om het vlees te laten debatteren.

Zijn dierlijke territorium af te bakenen.

Alsof er terreur zat in territorium.

Alsof er terreur zat in het Frans voor aarde.

Komt het ogenblik van de eenspalt.

Wonderlijk genoeg woeden tegelijk wapenstilstand gevecht.

Wonderlijk genoeg houden beide minnaars op zichzelf te zijn.

Beiden aan elkaar geopenbaard.

Er is iets gelijkaardigs in het oversteken van een grens.
De geschiedenis van de aarde is liefdesgeschiedenis.
De geschiedenis van de liefde die de aarde koestert voor zichzelf.
Die we aardrijkskunde noemen.
De geschiedenis van elke ware liefde is inderdaad een geschiedenis van vrees.
Elke ware liefde is vrees voor de liefde.
Je rilt omdat je vreest dat de liefde je beproeft op het beslissende ogenblik.
Het ogenblik dat je de aarde van je eigen lijf verlaat.
Dat je meer dan ooit meester bent over jezelf verlaten.
Wij kennen in wezen geen andere vrees dan die voor de liefde.
Dan de wetenschap waar de grens van de liefde loopt.
Waar de liefdeslijnen lopen tussen vrouwen mannen.
Dan de wetenschap waar we de lijnen tussen landen moeten trekken.
Onze geschiedenis ons onvermogen ons in de eenspalt staande te houden.
Onze geschiedenis de geschiedenis van een onzekere liefde.
Wij vrezen sinds mensenheugenis niet op de breedtegraad van de liefde te zijn.

JACQUES DARRAS

Uit: *Geef mij maar België! Moi, j'aime la Belgique!*,

Uitgeverij P, Leuven, 2012.

(Uit het Frans vertaald door Benno Barnard)

GRENS —
10

De Vrede van (1713) Utrecht

Een akkoord met
duurzame gevolgen

LUDO MILIS

— FRONTIÈRE

De Vrede van Utrecht maakte een einde aan de lange strijd die de machtige landen van Europa, zeg maar hun absolutistische vorsten, rond 1700 uitvochten. Door zich nu eens te binden aan één bondgenoot, dan weer aan een andere, zochten ze hun positie internationaal te versterken. Eigen familiale belangen primeerden altijd en overal en ze werden gewoon als synoniem gebruikt voor de belangen van hun rijk. Frankrijk, Portugal, Pruisen, Savoie: zij waren de hoofdrolspelers die op 11 april 1713 tot een lang onderhandelde Vrede kwamen, waarbij opviel dat ze die niet collectief maar enkel bilateraal ondertekenden. Ook de Verenigde Provinciën speelden een rol, de Noordelijke Nederlanden dus, die in 1648 hun soevereiniteit hadden verworven, verlost van hun Spaanse landsheer. Diezelfde dag tekenden ook zij een Verdrag met Frankrijk, waarbij naast vrede ook handel en zeevaart werden geregeld.¹ En wie al evenmin ontbrak in dat internationale orkest, eigenlijk als grote overwinnaar, was Engeland. Zoals het gewoonlijk gaat in de grote politiek mocht niet eigenbelang de basis heten van de overeenkomst. Alles draaide zeggend om het heil van de onderdanen, zij die naast fiscale uitpersing, ook het verlies van hun lijfelijke integriteit en van hun bezit hadden moeten dragen om al die machtshonger te stillen. De Vrede tussen Frankrijk en Engeland verwoordde het pathetisch zo: 'Bewogen door het verlangen om een eeuwige rust te verschaffen aan de christenheid (zoveel als de menselijke omzichtigheid in staat is om dat te doen) en gedreven door hun bezorgdheid voor de belangen van hun onderdanen, zijn zij er uiteindelijk akkoord over geraakt om een einde te maken aan deze oorlog, zo gruwelijk door het grote aantal gevechten en zo rampzalig door de hoeveelheid christelijk bloed dat vergoten is, sinds die ongelukkig genoeg tien jaar geleden ontbrandde en van danaf altijd voort is gezet met hardnekkigheid...'²

Meestal willen overwinnaars in vredesverdragen hun winst verzilveren, de rekening presenteren aan de verliezer, en dat was nu niet anders, maar toch gaat die Vrede van Utrecht de wereldgeschiedenis in als de eerste onderhandelde overeenkomst. Nu, in die laatste jaren van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw, was de uitputting en oorlogsmoeheid zo algemeen, dat niemand, tenzij Engeland, de zegetrompet kon doen schallen. Toch kwam die Vrede er maar moeizaam. Maandenlang onderhandelden de gevolmachtigden in Utrecht voor ze een akkoord bereikten. De Verenigde Provinciën zelf trouwens, die in de zeventiende eeuw – hun Gouden Eeuw – een hoofdrol hadden gespeeld op de Europese en koloniale scène, verloren die net in die momenten.

DE SPAANSE SUCCESSIEOORLOG

De aanleiding van al die jaren onzekerheid was de aanslepende dynastieke situatie in Spanje geweest. Karel II was in 1665 koning van Spanje geworden, een knaapje van vier en bovendien ziekelijk, genoeg voorwaarden dus om de machtsgeilheid van andere vorsten op te wekken. Dynastieën hadden altijd al huwelijkspolitiek gehanteerd als de strategie bij uitstek om de toekomst naar hun hand te zetten. Ze zochten dus in hun genealogie naar familiebanden om, als het er op aan kwam, aanspraak op de begeerde Spaanse erfenis te legitimeren, een erfenis die, naast Spanje zelf, ook de Zuidelijke Nederlanden impliceerde, delen van Noord-Italië en bovendien een immens koloniaal imperium. Macht en aanzien, goud en zilver lonkten de potentiële overwinnaar toe. De meest imponerende vorst van het ogenblik was natuurlijk Lodewijk XIV. De Franse Zonnekoning zat al bijna vijfenvestig jaar op de troon en had meer dan wie ook een 'grandeur' ontplooid die nog altijd in de spiegelzaal van zijn paleis in Versailles in alle richtingen weerkaatst. Een bevolking op de knieën: dat was de prijs waar de Bourbons – hij, noch zijn opvolgers – om maalden. Hij zag een droomrijk voor zich dat Spanje aan Frankrijk

zou binden, maar dat was een onverteerbaar beeld voor ieder ander lid van de grote club, het Oostenrijkse vorstenhuis voorop.

Karel II had bij testament Filips van Anjou, de kleinzoon van Lodewijk XIV, tot opvolger aangesteld. Toen Karel in 1700 overleed brak – hoe kon het anders – de zogenaamde Spaanse Successieoorlog uit. Het werd een wereldoorlog 'avant la lettre', uitgevochten op Europese slagvelden en natuurlijk ook op zee. Vele jaren werd er gevochten, werden huurlingenlegers geronseld, inventieve legeringenieurs ingehuurd en bevolkingen uitgemolken. Pieter Brueghels 'Dulle Griet', toen anderhalve eeuw oud, kon nog altijd dienen als uitbeelding van al dat geweld.

De geboorte van de prins van Asturië, zoon van Filips V (1707). Almanach Royal 1708. Bibliothèque nationale de France.

DE ANTECEDENTEN IN DE NEDERLANDEN

Voor de Nederlanden was de rampspoed al veel eerder begonnen.

De Tachtigjarige Oorlog was medio zestiende eeuw uitgebroken, toen het gebied in opstand kwam tegen zijn landsheer, de koning van Spanje. Verschillende oorzaken hadden die uitgelokt. Eerst en vooral dat de traditie van een grote gewestelijke autonomie, zelfs tot op het niveau van de steden, stelselmatig uitgehold was door het groeiende absolutisme van de koningen, Karel V en Filips II voorop. Bovendien hadden diezelfde Nederlanden de succesvolle opkomst beleefd van de Reformatie. Het autonome nadenken over religie spoorde wonderwel met het kritische zelfbewustzijn van een gebied dat rijk was door zijn handel en nijverheid. Politieke en vooral militaire omstandigheden beslisten uiteindelijk over de afloop: een noodlottige verdeling. Toen in 1648 de Vrede van Munster werd gesloten en de Tachtigjarige Oorlog tot een einde kwam, werden de Nederlanden inderdaad opgedeeld. Het Noorden – de Verenigde Provinciën – werd soeverein, terwijl het Zuiden onder Spanje bleef. Het eerste werd een wereldmacht, het tweede kreeg nauwelijks enige bewegingsvrijheid binnen het Spaanse wereldrijk. In het eerste was de Hervorming dominant, met vooral de calvinistische Gereformeerde kerk als religieuze peiler. In het Zuiden werd een strak katholicisme opgelegd, dat verwees naar het absolutistische model van zowel Spanje als Rome.

Voor de Zuidelijke Nederlanden was een droevige tijd aangebroken. Economisch was het zwaar getroffen door de sluiting van de Schelde. Antwerpen had als ‘emporium mundi’ – centrum van de wereldhandel – afgedaan. Bovendien loerde Frankrijk met begerige blik, wat ook al eerder, vóór 1648, onder Lodewijk XIII het geval was geweest. Het absolutisme was er in volle expansie en de territoriale strategie van de ‘natuurlijke grenzen’ maakte opgang. Gevechtsfases en rustpauzes wisselden elkaar af, maar altijd bleef onzekerheid troef. De Bourbons knaagden in fases stukken van de Nederlanden af. Artesië (met de belangrijke stad Atrecht) werd ingepalmd, Waals-Vlaanderen (het vanouds Franstalige deel van Vlaanderen, met o.m. Rijsel en Dowaaï) en uiteindelijk ook stukken van Nederlandstalig Vlaanderen en van Henegouwen gingen dezelfde weg op. De Vredes van de Pyreneeën (1659), Aken (1668), Nijmegen (1678) en Rijswijk (1697) goten de grillige territoriale verschuivingen in internationale verdragen. Het laatste akkoord impliceerde dat enkele gebiedsdelen – kasselrijen – weer naar de Zuidelijke Nederlanden terugkeerden. Al bleef de rest Frans, toch moest Lodewijk XIV in zijn laatste levensjaren – hij stierf in 1715 – veel veren laten. De grens die toen werd getrokken, correspondeert trouwens (op enkele correcties na) met de huidige landsgrens tussen Frankrijk en België.

De Spaanse Nederlanden zaten dus in die lange decennia gekneld tussen Frankrijk en de Verenigde Provinciën. Beide hadden hun eigen programma om het gebied als een bufferzone te gebruiken. Het bestuur in die Spaanse Nederlanden was een zwakke, inefficiënte mengeling van koninklijk dirigisme vanuit Spanje en matig streven naar autonomie vanwege de landvoogden en de bestuursraden in Brussel. De Verenigde Provinciën waarvan geen sympathie te merken was, spanden samen met Engeland, al koesterden beide volstrekt tegenstrijdige belangen op zee en in de koloniën.

De Europese politiek leek al die tijd een kluwen waarbij het moeilijk is om belangrijke stappen te onderscheiden van efemere. Laten we het zo resumeren. In 1691 was in de Spaanse Nederlanden Maximiliaan van Beieren gouverneur-generaal geworden, een pion van de Oostenrijkse

dynastie. In 1700 werd (zoals al gezegd) Filips van Anjou, de kleinzoon van Lodewijk XIV, een knaapje van twaalf, koning van Spanje. Vanaf dan was Lodewijk XIV in de Spaanse Nederlanden *de facto* de baas, tot in 1704 Maximiliaan weer opdook. Een Anglo-Bataafse coalitie veroverde grote stukken van Vlaanderen en Brabant. Maximiliaan werd nu 'Soeverein der Nederlanden', maar dat hield niet veel meer in dan gezag over Namen en Luxemburg. Eigenlijk kwam het erop neer dat Spanje de greep op zijn stuk Nederlanden reddeloos verloren zag gaan.

Met de Vrede van Utrecht werd het Spaanse,

De overwinningen van Filips V, koning van Spanje, behaald door zijn troepen onder leiding van de hertog van Vendôme. Almanach Royal, 1712.

Bibliothèque nationale de France.

of zo men wil het ex-Spaanse gebied, in een korte eerste fase aan de Verenigde Provinciën overgedragen, die het na garanties afstonden aan de Oostenrijkse aartshertog. Deze was zich vanaf 1703 koning van Spanje gaan noemen onder de naam Karel III, op basis van de Spaanse claims van zijn vader, keizer Leopold I. Sinds 1711 zou hij trouwens ook de titel voeren van Rooms (dat is Duits) keizer onder de naam Karel VI.

HET ZUIDEN VAN SPAANS NAAR OOSTENRIJKS

De Vrede van Utrecht schudde dus de territoriale kaarten op wereldvlak grondig dooreen. Zo gingen de Franse bezittingen in Noord-Amerika, meer bepaald in Canada, in Engelse handen over. Belangrijk was ook dat ze het monopolie op de slavenhandel, de *asiento*, van de Spanjaarden overnamen. Bovendien werden Gibraltar en Minorca Engels, waardoor de zeevarende natie bij uitstek de controle verwerf over de toegang tot de Middellandse Zee. In Italië werden de Spaanse bezittingen opgedeeld tussen Savoie en Oostenrijk. De eerste dynastie kreeg onder meer Sicilië en Milaan, de tweede het koninkrijk Napels en Sardinië.

Op 11 april 1713 werd Karel VI, op basis van de Vrede, de nieuwe landsheer over de Zuidelijke Nederlanden, maar nog tot 1716 moest onderhandeld worden met de Anglo-Bataafse Conferentie om de overdracht van het gebied aan de Oostenrijkse dynastie te formaliseren. De besprekingen leidden

De val van Dowai voor de troepen van Villars. Almanach Royal, 1713. Bibliothèque nationale de France.

tot het zogenaamde Barrièretractaat van 1715, nadat ook al het jaar voordien in Rastatt een verdrag was gesloten dat de Vrede van Utrecht moest bevestigen.

HET BARRIÈRETRACTAAT: INMENGING VAN HET NOORDEN EN BLIJVENDE DREIGING VAN FRANKRIJK

Troepen van de Verenigde Provinciën zouden voortaan, op kosten van de Oostenrijkse Nederlanden, garnizoenen mogen legeren in een reeks versterkingen en versterkte steden langs de nieuw bepaalde grens met Frankrijk.³ Ze moesten een linie vormen tegenover die andere linie die de Fransen al eerder, sinds het laatste kwart van de vorige eeuw, hadden opgericht, het zogenaamde *Pré Carré* van de militaire ingenieur Vauban. Enkele van deze versterkingen – of wat er van overbleef – werden trouwens (in het bijzonder aan Franse kant) recentelijk gerestaureerd. Ze maken deel uit van het ‘Netwerk van Kleine Versterkte Historische Steden’.⁴ Een prachtige herinnering vormen trouwens ook de reeks *Plans-reliefs* die Vauban en zijn opvolgers lieten maken, nauwkeurige maquettes met groot strategisch belang.⁵

Een succes was dat Barrièretractaat voor geen van de betrokken

partijen. De katholieke Oostenrijkse Nederlanden moesten tolereren dat het Nederlandse garnizoen de protestantse eredienst kon vieren en zeker nog het meest dat ze voor de kosten op moesten draaien. Deze vorm van bezetting hield stand zolang Frankrijk het gebied bleef bedreigen, wat tot 1748 het geval was. Toen weigerde de landsvrouw, keizerin Maria-Theresia, nog langer te betalen en onder druk van haar opvolger, Jozef II, kwam er in 1782

Louis-Joseph de Vendôme, ruitersportret.

Bibliothèque nationale de France

een einde aan de aanwezigheid van de Nederlanders. De vraag in welke mate deze ‘bezetting’ het nog vaak negatieve beeld van Vlamingen – of ruimer Belgen – ten opzichte van de ‘Hollanders’ heeft beïnvloed, is niet opgehelderd.

Als het belang van historische feiten wordt afgewogen aan hun effect, dan moet de Vrede van Utrecht zeker hoog geschat worden. De territoriale ordening en de machtsverhoudingen die de grote dynastieën vastlegden in 1713 bleven inderdaad, ondanks nog veel oorlogen, twisten, combines en allianties doorleven tot de Franse Revolutie in 1789 uitbrak. Deze zou haar republikeinse en nadien napoleontische ideologie in de volgende jaren over Europa uitzaaïen, wat dan weer na de val van het Franse keizerrijk tot een nieuwe ordening leidde met het Congres van Wenen van 1815.

DE GRENS: VAN KUNSTMATIGE LIJN TOT DAGELIJKSE REALITEIT

Oorlogen en verdragen oefenen een dubbele werking uit. Enerzijds verdelen ze gebieden die een gezamenlijk bestaan deelden en anderzijds verbinden ze streken die vreemd voor elkaar waren. Een grens die zo getrokken wordt, werkt dus in twee richtingen: ze omhelst en bindt, ze stoot af en vervreemdt.

De scheiding die het Verdrag van Utrecht in 1713 doorvoerde in de Zuidelijke Nederlanden, is historisch een mooi voorbeeld van dat wederzijdse effect. Het is een terugkerend fenomeen dat wetmatigheid impliceert.

Laten we dat nader illustreren en daarvoor eerst eens naar de staatsinstellingen kijken. De centrale instellingen in de Nederlanden konden na de opeenvolgende splitsingen uiteraard niet grensoverschrijdend blijven. Zo hingen de gebieden die door Frankrijk werden veroverd sinds 1668 niet meer af van de Grote Raad van Mechelen die als hoogste gerechtshof fungeerde, maar van een ‘conseil souverain’ in Doornik, die zelf vanaf 1714 als Parlement, in de betekenis van beroepshof, zou zetelen in Dowaaï. Zo verloor ook de Rekenkamer van Rijsel, het vorstelijke controleorgaan op de overheidsfinanciën, haar overkoepelende macht. Voor het Oostenrijkse gebied verhuisde de zetel naar Brussel. In het territorium dat voortaan bij Frankrijk hoorde, werden zogenaamde ‘intendanten’ aangesteld. Zij zouden als bestuurlijke ambtenaren grote invloed uitoefenen op de stelselmatige assimilatie bij Frankrijk. Het opperste gezag werd natuurlijk uitgeoefend vanuit Wenen en Parijs.

Ook de ideologie die achter het bestuur schuilging, baseerde zich op andere premissen. Aan Franse kant triomfeerde het absolutisme,

al was dat in de 18de eeuw minder dwingend dan voordien. De Oostenrijkse Habsburgers gingen hun naam koppelen aan het ‘Verlicht despotisme’, een sprong voorwaarts in de rationalisering van het beleid. Toch betekende de grens niet dat alle structuren werden gesloopt. Zo was in 1559 onder Filips II een nieuwe indeling van de bisdommen in de Nederlanden ingevoerd. Zij vernietigde de middeleeuwse ordening en had als bedoeling zich aan te passen aan de realiteit van de door de Habsburgers één gemaakte Nederlanden. Maar door de Noord-Nederlandse onafhankelijkheid en de Franse veroveringen in de 17de eeuw gingen bisdommen geheel of gedeeltelijk tot een ander land behoren. Zo strekten de bisdommen van Doornik en Ieper zich uit aan beide zijden van de grens. Waar staatsinstellingen vervreemding in de hand gingen werken, werd die in toom gehouden door de grensoverschrijdende kerkelijke structuren. Bisschoppen recruteerden hun parochiepriesters zonder zich iets aan te trekken van hun geografische herkomst. We kunnen ook het wegennet onder de loep nemen. Op de oude Romeinse wegen na, die convergeerden in Kassel, Kamerijk, Atrecht en Terwaan, bestonden er eeuwenlang niet veel meer dan wegjes of paadjes die dorpen verbonden en, van dorp tot dorp, ook steden. Pas in de 17de eeuw werd aan grootschalige wegebouw gedaan, vooral met militaire bedoelingen. De Fransen zetten daar de toon. Zij konden zo hun noordgrens optimaal bewaken. De Spanjaarden probeerden het voorbeeld te volgen, maar pas met de Oostenrijkers werd een belangrijke stap vooruit gezet. De grenswijzigingen van 1713 hadden zo tot gevolg dat de weg die van Rijsel naar Duinkerke voerde via Ieper, nu voor een deel over ‘vijandelijk’ territorium liep. De Fransen zouden er daarna werk van maken om een tracé aan te leggen via Kassel.⁶

De traditioneel drukke communicatie tussen de Nederlanden en de afgestane gebiedsdelen werd bemoeilijkt door het in Frankrijk dominante economische systeem, het mercantilisme. Het voorzag een door de centrale overheid gedirigeerde politiek tot bescherming van de eigen markt en dus tot strakke controle op in- en uitvoer. Geen wonder dus dat de handelaars van Rijsel en omgeving, gewoon om met de rest van de Nederlanden zaken te doen, zich daar heftig tegen verzetten. De tegenhanger van die strakke grenspolitiek was natuurlijk een goed ontwikkeld smokkelcircuit met eigen wegjes, gebruiken en codes, zoals die herleven in het ‘Museum van het leven op de grens’ in Godewaersvelde. Een smokkelcircuit is een factor die contacten stimuleert! Pas het opengooien van de Europese grenzen twintig jaar geleden herleidde smokkelen tot folklore.⁷

Het meest in het oog springende fenomeen van de grens die in 1713 werd getrokken, is evenwel de taalovergang. Een trage, maar constante evolutie – het gevolg van een hele reeks factoren – heeft ervoor gezorgd

dat het Nederlands, tot dan toe de moedertaal in wat men ‘Frans-Vlaanderen’ noemt, vervangen is door het Frans. Het is een proces dat nu, na drie eeuwen, wordt beslecht.⁸ De autochtonen die vasthielden aan hun dialect zijn uitgestorven of minstens oud. Onderwijs in die moedertaal was anderhalve eeuw lang verboden en is nu slechts mondjesmaat toegestaan. De taal wordt, zoals voor de meeste minderheidstalen in Frankrijk geldt, niet meer doorgegeven aan jongere generaties. Enkel in lokale varianten van het Frans zullen in de toekomst nog woorden of uitdrukkingen voortleven, zoals bijvoorbeeld in het Duinkerks te merken is.

De versnelling van de communicatie binnen de nationale grenzen, heeft al sinds meer dan twee eeuwen het ideaal van het centralisme geïmplementeerd: de schoolplicht, de legerdienst, de media. Minister Jules Ferry, die tijdens de Derde Republiek het lager onderwijs (in het Frans) verplichtte om de burger te verheffen en zijn Fransman-zijn te accentueren en te stroomlijnen, vervreemde daardoor de bewoners van de Franse periferie van hun autochtone cultuur.⁹ En dat gold niet alleen voor de Vlamingen. Het overkwam ook de Basken, de Bretons, de Corsicanen enzovoort.

HET EINDE VAN DE GRENS?

Natuurlijk niet! Het is niet zo dat ‘meer Europa’ een einde zal maken aan de grenzen, ook als het nu binnengrenzen worden. De natiestaten hebben andere tradities doen groeien: de taal werd verschillend en men richt zich op andere hoofdsteden. Het onderwijs leert een ander *verleden* en zelfs een ander *heden* aan, onherkenbaar vaak voor wie aan de overkant woont. Maar de grens wordt toch doorbroken. Demografisch onderzoek wees uit dat tot rond 1700 de huwelijkspartner vooral dicht bij huis werd gezocht en dat opvallenderwijze de grens van 1713 eerder getuige was van een toenemende grensoverschrijdende keuze.¹⁰ Wie nu bijvoorbeeld de huwelijksaankondigingen bekijkt in De Panne, bemerkt hoe de liefde de grens flinterdun heeft gemaakt. De grenspalen die er hier en daar nog aan herinneren hoe dynastieën en rijken lang geleden tegenover elkaar stonden en nieuwe realiteiten in het leven riepen, zijn niets anders meer dan nostalgische getuigen van een ver en altijd wisselend verleden.¹¹

De grensarbeid, die een creatie was van tegengestelde economische realiteiten en die ooit van Belgisch-Vlaanderen naar Frankrijk liep, verloopt nu vooral in omgekeerde richting. Het is niet enkel economisch belangrijk, maar ook sociaal en sociologisch: elkaar kennen betekent, na een soms lange aanloop van vooroordelen, elkaar leren appreciëren. Vooroordelen zijn inderdaad vooral op onbewezen premissen gebaseerd.¹²

Romeyn de Hooghe, Balans van Oorlog en Vrede, Utrecht, 1712 [1674].

British Museum Online Collection.

Satirische voorstelling van de onderhandelingen in Utrecht: 'Brit, Batavier en verdere bondgenoten' vechten met rechtgeaarde Whig-politici voor rechtvaardigheid, godsdienst en vrijheid tegen de oorlogszucht, de Franse monarchie en de Rooms-katholieke hypocrisie.

- 1 *Traitez de Paix et de Commerce, Navigation et Marine entre La France et Les Etats Generaux Des Provinces Unies des Pays-Bas Conclus a Utrecht le 11 Avril 1713.*
- 2 *Les grands traités du règne de Louis XIV*, éd. H. Vast... Parijs, 1893-99, p. 69: '...mus du désir de procurer (autant qu'il est possible à la prudence humaine de le faire) une tranquillité perpétuelle à la Chrétienté, et portez par la considération de l'intérêt de leurs Sujets, [ils] sont enfin demeurez d'accord de terminer cette guerre, si cruelle par le grand nombre de combats, si funeste par la quantité de sang Chrétien qu'on y a versé, laquelle après s'être malheureusement allumée il y a plus de dix ans, a toujours continué depuis avec opiniatreté...'
- 3 Sinds 1697 hadden de Verenigde Provinciën al het internationale recht verworven garnizoenen in het Zuiden te legeren. Met het Tractaat van 1715 (en een opvolger in 1717) werd dat op de westelijke flank beperkt tot Namen, Doornik, Menen, Veurne, Waasten, Ieper, het fort Knocke en Dendermonde.
- 4 Het gaat om een toeristisch en cultureel project over de evolutie van de versterkingen en verdedigings-systemen. Dit project geniet de steun van de Europese Unie als programma Efro-Interreg II. De mooist gerestaureerde en toeristisch meest aantrekkelijke versterkingen zijn die van Grevelingen, Sint-Winoksbergen en Ieper.
- 5 De collectie bevindt zich in het *Hôtel des Invalides* te Parijs. Dankzij Pierre Mauroy, oud-premier en oud-burgemeester van Rijsel, werden in 1987 de plannen van 16 steden uit het Noorden naar het Museum voor Schone Kunsten te Rijsel overgebracht, bijvoorbeeld die van Oudenaarde, Aat, Sint-Omaars en Maastricht.
- 6 F. Lentacker, *La frontière franco-belge. Etude géographique des effets d'une frontière internationale sur la vie des relations*. Villeneuve d'Ascq, 1973, pp. 65-66.
- 7 De film van Dany Boon *Rien à déclarer* uit 2010 is gebaseerd op overeenkomsten en verschillen in een grensgebied, het Franse Courquain en het Belgische Koorkin, uiteraard fictieve gemeenten.
- 8 Er bestaat een hele bibliografie over het Frans-Vlaams en de discussies over zijn status en kansen. Ik vermeld hier H. Ryckeboer, *Frans-Vlaams*. Tielt, 2004 (Taal in stad en land, 3) en C. Moeyaert, *Woordenboek van het Frans-Vlaams*. Leuven, 2005, en de aanvulling daarop: *Nieuw oud Vlaams*. Ieper, 2011.
- 9 Bij zijn installatie als Franse president huldigde François Hollande terecht de nagedachtenis van Jules Ferry omwille van zijn wet die de emancipatie van de eenvoudige burger hielp realiseren.
- 10 L. Milis, 'State Boundaries and Ethnic Alienation: Perspectives on Research into the Alienation Processes of French Flemings', in: L. Milis, *Religion, Culture, and Mentalities in the Medieval Low Countries*, ed. J. Deploige e.a. Turnhout, 2005, pp. 369-384.
- 11 Als voorbeelden: een grenspaal uit 1779 in Menen, een reeks palen in La Flamengrie nabij Bavay (1781), een grenspaal op het strand tussen De Panne en Bray-Dunes uit de Nederlandse tijd (1819).
- 12 We maakten onder meer ook gebruik van de overzichtswerken *Histoire des Pays-Bas français*, red. L. Trenard, Toulouse, 1972; C. Bruneel, 'De Spaanse en Oostenrijkse Nederlanden (1585-1780)', in: *Geschiedenis van de Nederlanden*, red. J.C.H. Blom & E. Lamberts. Rijswijk, (1993), pp. 181-218; L. Bély, *La France moderne. 1498-1789*. Parijs, 1994; A. Lottin & Ph. Guignet, *De Charles Quint à la Révolution française (1500-1789)*, Atrecht, 2006 (*Histoire des Provinces françaises du Nord*, 3, red. A. Lottin).